

Piotr Żmigrodzki: Metalingvistika*

Překlad: Jiří Januška

ŻMIGRODZKI, Piotr (2006): Metalingwistyka. In: Piotr Stalmaszczyk (ed.), *Metodologie językoznawstwa*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 57–73.

1. PŘEDMĚT METALINGVISTIKY

Termín metalingvistika není v současném jazykověteoretickém uvažování termínem zcela novým, právě naopak, několikrát se objevuje dokonce v pracích přehledového charakteru, a to v různých významech. Uvedme ty nejdůležitější z nich:

- (a) metalingvistika jako pomocná lingvistická disciplína zabývající se hlavně problémy osvojování jazyka a učení se cizím jazykům (Polański, 1992);
- (b) metalingvistika jako nauka o meta jazycích, které mají sloužit popisu přirozených jazyků, usilující o vypracování univerzální gramatiky (Polański, 1993);
- (c) metalingvistika jako nauka o vztazích jazyka k myšlení a poznání (americký strukturalismus);
- (d) metalingvistika jako úvahy o předmětu lingvistiky (Grucza, 1983).

Naše chápání termínu metalingvistika, stejně jako výzkumné cíle a úkoly, jež se k metalingvistice váží, se od těch výše uvedených liší. Souvisí naopak s opozicí: realita—věda—metavěda, kterou ve své práci naznačuje I. Bobrowski (1993):

metavěda	věda	realita
množina výroků o množině výroků o jazyce	množina výroků o jazyce	jazyk

Metalingvistika (ve významu, o jaký jde zde) by měla své místo v rámci metavědy a měla by vůči lingvistice podobný status jako např. metalogika vůči logice či metamatematika vůči matematice. Přesněji řečeno, byla by to neustálá, systematická reflexe způsobů praktikování lingvistiky, resp. jeho konkrétních projevů a výsledků dosažených jednotlivými školami, byla by to reflexe možností, nakolik lze určité problémy podrobit lingvistické analýze, reflexe závislosti mezi způsoby praktikování vědy a společenskou a kulturní situací apod.

* Poděkování překladatele: Chtěl bych na tomto místě poděkovat Barbaře Eyman za konzultaci některých polských výrazů, Evě Lehečkové za konzultaci některých českých termínů a Martinu Benešovi za to, že pečlivě přehlédl celý můj překlad a svými četnými připomínkami vylepšil jeho úroveň (JJ).

Metalingvistika pojatá tímto způsobem není — jak se pokusím ukázat v další části textu — vědeckou metodologií *sensu stricto*, ale spíše typem postoje, který badatel zaujímá vůči předmětu zkoumání.

2. OBJEKTY METALINGVISTICKÝCH ZKOUMÁNÍ

Pozornost metalingvistiky, definované takovým způsobem jako v předcházejícím od-
dílu, se přirozeně zaměřuje na dva typy objektů, které tvoří její předmět. Jsou to:

- (a) *lingvistické teorie* v aktuálním stadiu svého vývoje — zvláště analýza jejich metodologické správnosti, jejich adekvátnosti a explanační síly vzhledem k souboru jazykových faktů; s poukazem na další perspektivy jejich vývoje;
- (b) *lingvistické texty* („*wypowiedzi lingwistyczne*“),¹ tzn. jednotlivé lingvistické statě považované za (vědomé či nevědomé) manifestace určitých interpretačních stanovisek a lingvistických teorií, za realizace teoretických postulátů jednotlivých škol apod.

Zájem metalingvisty o lingvistický text je samozřejmě přesně vymezen. Daný text je pro něj zajímavý především z hlediska svého poměru k lingvistické teorii — k té, která je autorem textu deklarována, i k té, kterou lze z textu vyinterpretovat. Ne-
zřídka se totiž setkáváme se situací, kdy se tyto dva aspekty lingvistické teorie míjí nebo kříží.

Podstatou metalingvistiky je vidět v lingvistickém textu ne pouze a ne především popis skutečnosti (jazyka), ale také realizaci určitých teoretických zásad, které jsou autorem daného textu deklarovány nebo které jsou v textu imanentně obsaženy. Metalingvistika — podle mého názoru — začíná teprve tehdy, když v lingvistickém díle od-
kryváme něco, co autor ve svém výkladu *explicite* nedeklaroval. V této souvislosti lze poukázat na určitou analogii s teorií literatury: o někom, kdo nazývá sonetem báseň, jež má ve svém titulu slovo „sonet“, řekneme, že umí číst. Teoretikem literatury můžeme nazvat teprve někoho, kdo takový závěr zformuluje na základě analýzy verzifikace a rýmového schématu dané básně. V literární vědě se mluví o imanentní poetice literárního díla (nebo souboru děl či literárního proudu), čili o takové, kterou je možné poznat teprve na základě analýzy samotného díla (děl). Jejím opakem je tzv. poetika zformulovaná, tedy „soubor pravidel a norem organizujících literární projev [...] vyložený v pojmovém pojednání, ve formě traktátu, publicistického článku, eseje apod.“ (Głowiński et al., 1988, s. 370). Kdybychom tuto dichotomii převedli do oblasti

1 V originále autor na některých místech v textu používá pojmenování *wypowiedzi lingwistyczne* a *wypowiedzi językoznawcze*, a to jak v uvozovkách, tak bez nich. Jelikož se mi pro tato pojmenování nepovedlo nalézt český ekvivalent, který by byl výstižný a zároveň působil přirozeně, nahradil jsem je po dohodě s autorem pojmenováním „lingvistický text“, které je jím významově velmi blízké (původní pojmenování, jak poznamenal autor, pouze kladou větší důraz na obsah, kdežto to nové na formu). Samo sousloví „lingvistický text“ se v textu originálu také několikrát vyskytuje, proto na všech místech, kde tímto souslovím nahrazuji výše zmíněná pojmenování, uvádím původní znění v závorce (JJ).

lingvistiky, mohli bychom říci, že metalingvistická analýza má odhalovat imanentní metodologii lingvistického díla, a ne pouze metodologii deklarovanou.

Použijeme-li jiné analogie, můžeme metalingvistu charakterizovat jako někoho ve stylu „historika lingvistických idejí“, který ideje a jejich realizace (v tomto případě lingvistické) podrobuje analýze z historické perspektivy, třídí je, ukazuje na spojitosti mezi teoretickými školami působícími v různých obdobích vývoje lingvistiky a své závěry se snaží aplikovat při popisu aktuálního stavu.

Metalingvistika však plní také funkci — a možná je to její funkce nejdůležitější — podobnou té, jež je připisována literární kritice, o níž se ve *Słowniku terminów literackich* píše:

[...] jde jí [literární kritice; PŽ] nejen o popis děl a situace literatury, ale počítá také se svým bezprostředním vlivem na její vývoj. [...] pokud se zabývá minulostí, pak ze specifického hlediska: ukazuje význam jejích určitých elementů pro současnost, aktualizuje je [...], do její kompetence náleží také rozvrhování vývoje literatury a kladení literaturě určitých postulátů [...] (Głowiński et al., 1988, s. 242).

Metalingvistika je tedy kritikou lingvistických idejí a především kritikou lingvistických textů. Ty mají status manifestace určitých idejí a situují se — nezávisle na vědomí autora — na jedné straně v rámci daného výzkumného paradigmatu a na druhé straně na pozadí historicky proměnlivých teoreticko-metodologických proudů.

3. METALINGVISTIKA A PŘÍBUZNÉ DISCIPLÍNY

Příbuznými disciplínami metalingvistiky jsou — především s ohledem na oblast svých zájmů — teorie lingvistiky, dějiny lingvistiky, metodologie lingvistického výzkumu a teorie jazyka. Od metalingvistiky je však odlišuje jejich vztah ke zkoumanému předmětu a způsob popisu jazykové (jazykovědné) reality.

Nesmíme proto metalingvistiku ztotožňovat s teorií lingvistiky (jak to činí výše citovaný F. Gruzca). Teorie lingvistiky má totiž prospektivní charakter, tzn. formuluje určitá doporučení, jejichž realizací má být konkrétní lingvistická teorie, která je vůči těmto doporučením sekundární. Metalingvistika se oproti tomu zabývá konkrétními, existujícími modely lingvistického popisu a na jejich základě formuluje zobecnění. Opozici metalingvistika — teorie lingvistiky (čili metalingvistika v pojetí Gruzcy) by bylo s velkým zjednodušením možné vztáhnout k saussurovské opozici langue — parole, a to následujícím způsobem: teorie lingvistiky zkoumá obecné principy, na nichž by měla být lingvistika postavena, a operuje tedy jakoby na úrovni „meta-langue“ jazykovědy, zatímco metalingvistika se zabývá jednotlivými lingvistickými texty („wypowiedzi językoznawcze“), a tedy jakoby určitým „meta-parole“. Tato analogie samozřejmě poněkud pokulhává, jelikož metalingvistika lingvistické texty („wypowiedzi językoznawcze“) zkoumá rovněž prizmatem jejich poměru k „meta-langue“ deklarovanému daným autorem, ale také je zkoumá ve vztahu k jevům jiným, nesouvisejícím s lingvistikou ani s vědou vůbec. Bylo by tedy možné vydělit —

znovu pomocí analogie k saussurovskému schématu — metalingvistiku vnitřní, zkoumající vnitřnělingvistickou podmíněnost lingvistických modelů a textů (*wypowiedzi*), a metalingvistiku vnější, zkoumající jejich podmíněnost mimolingvistikou; tato dichotomie však nemá výraznější noetickou hodnotu.

Metalingvistika není ani dějinami lingvistiky, poněvadž v této disciplíně převažují prvky popisné nad prvky analyticko-hodnotícími. Proto též takové práce jako *Dzieje językoznawstwa w zarysie* A. Heinze (1983) a *Dwieście lat polskiego językoznawstwa* S. Urbańczyka (1993) náleží do dějin lingvistiky, a nikoli do metalingvistiky. Historik lingvistiky představuje výsledky, jichž lingvistika dosáhla, objektivním a pokud možno vyčerpávajícím způsobem, bez interpretací jednotlivých trendů a teoretických škol a bez hledání souvislostí mezi nimi. Metalingvistické prvky jsou v pracích historiků lingvistiky samozřejmě přítomné, ale z hlediska žánrové jednoty textu to jsou elementy nadbytečné.

Metalingvistika také není tím samým, čím je metodologie lingvistického zkoumání, a to proto, že metodologie zpravidla formuluje jisté prospektivní návrhy, navíc spíše návrhy obecného charakteru jako např. doporučené metody, prostředky a cíle gramatického popisu, a to bez odkazování ke konkrétním popisům.

Metalingvistika se liší rovněž od teorie jazyka, jelikož nemluví o tom, jaký je jazyk (či — spíše — jaký je jeho model vyznávaný autorem teoretickojazykového textu), ale o tom, co autor metalingvistického textu soudí o lingvistickém textu (*textech*), které podrobuje svému zkoumání. Nechci však říci, že metalingvistická analýza je arbitrární; její autor přirozeným způsobem zaujímá stanovisko k existujícím modelům popisu jazyka; je však subjektivní v tom smyslu, že je provedena z určitého hlediska, které je tvořeno mj. vlastními vědeckými názory pisatele.

4. OBECNÉ TEORETICKÉ ZÁKLADY METALINGVISTIKY

Existence a smysl metalingvistiky ve výše postulované podobě jsou založeny na koncepci plurality jazykových modelů, která byla zformulována a získává si přízeň badatelů teprve v posledních letech. Základem této koncepce je tvrzení, představené A. Bogusławským (1986), že v lingvistice neexistuje nomotetické vysvětlení, tedy vysvětlení, jež by určité větě jazyka jednoznačně připisovalo určitý výrok. Koncepci plurality modelů srozumitelně představil I. Bobrowski (1993) v knize *Językoznawstwo racjonalne*, která přináší teoretické odůvodnění metalingvistiky a která je sama do značné míry projevem metalingvistického přístupu, o čemž bude řeč později. Z pozice umírněného epistemologického racionalismu vyvozuje autor z Bogusławského tvrzení teorii o nepoznatelnosti jazyka, tzn. o nemožnosti zformulovat takový model jazyka, jenž by byl věrným odrazem reality. Na rozdíl tedy např. od fyziky, kde si modely atomů dělají nárok na to být přesným odrazem reality a tuto stejnolehlost je možné ověřit, v lingvistice je předmět popisu nedostupný a v souvislosti s tím mohou být jeho modely pouze přiblížením, mohou se blížit ideálu jako hyperbola své asymptotě, ale nemohou se mu rovnat. Hodnocení modelů tedy probíhá nikoli v kategoriích absolutní pravdy, ale relativně, pomocí vypracovaných kritérií pro hodnocení jazykových modelů. Taková kritéria zavedl již Hjelmslev, který uváděl, že popis musí být nerozporný, vyčerpávající a co nejjednodušší.

Bobrowski s tímto schématem souhlasí a navíc jej rozšiřuje o některá další kritéria. Celkově jich uvádí šest:

- vnitřní nerozpornost;
- odpovídající generativní síla;
- úplnost;
- nulový výskyt nadgenerování (*overgeneration*);
- explicitnost a ověřitelnost;
- rovnováha mezi jednoduchostí gramatiky a efektivitou generování (srov. Bobrowski, 1993, s. 29).

Na takovou podobu a uspořádání kritérií mělo nepochybně vliv metodologické stanovisko autora, který je generativistou. Nezávisle na tom však tato kritéria mohou být dobře využitelná při proceduře hodnocení gramatických modelů, což je jedním z hlavních projevů metalingvistické činnosti. Druhým projevem, jak už bylo řečeno, je analýza konkrétních lingvistických textů (*wypowiedzi lingwistyczne*) z hlediska jejich reprezentativnosti pro dané výzkumné směry.

Postulát plurality modelů jazyka je fundamentem činnosti metalingvisty, neboť bez uznání plurality popisů nemůže být řeč o jejich hodnocení a porovnávání. Nutná je samozřejmě také znalost těchto modelů na takové úrovni, jež je nezbytná k formulování zobecněných soudů. Zajímavou otázkou se zdá být role osobních názorů badatele při jeho metalingvistické činnosti. Zdá se — paradoxně —, že pro metalingvistiku je vhodné, pokud badatel zastává určité vyhraněné metodologické stanovisko. Takový lingvista je totiž obdařen větší teoretickou citlivostí, uvědomuje si důležitost teoretických a metodologických aspektů, má potřebu konfrontovat vlastní stanovisko se stanovisky jiných a zřetelněji vidí rozdíly mezi vlastním stanoviskem a názory jiných lingvistů. Obvykle se taková schopnost objevuje u zastánců teorií novějších než starších; zdá se, že to vyplývá z faktu, že ve starší lingvistice byla preferována indukční metoda zkoumání: větší důraz byl kladen na otázky materiálové a teorie měla sloužit především interpretaci shromážděného materiálu, volba teorie mohla být přímo podmíněna charakterem shromážděných jazykových faktů. Docenění, či v mnoha případech až přecenění teoretických znalostí nastalo teprve v posledních padesáti letech vývoje lingvistiky, spolu s příchodem generativismu, který se — a to je metalingvistická reflexe — výrazným způsobem zaměřil na rozvoj teorie a na budování nových modelů a zanedbal popis jazykového materiálu. Ačkoli teoreticky není vyloučen metalingvistický postoj např. u zastánce tradiční syntaxe, bylo by z tohoto důvodu snazší nalézt metalingvisty mezi generativisty či strukturalisty. Na druhou stranu si nemůžeme myslet, že by z pouhého zaujetí metalingvistického postoje vyplývalo např. zavržení klemensiewiczowského modelu syntaxe. Metalingvista si může tohoto modelu cenit za velkou soudržnost a jeho dobré vkomponování do obecných trendů humanitních věd 20. a 30. let, kdy se formovalo metodologické stanovisko jeho tvůrce. Pokud z této perspektivy hledíme na pozdější snahy o jeho reinterpretaci, mj. v populárních příručkách syntaxe od různých autorů, můžeme je považovat za specifické „poškození“ tohoto modelu a můžeme raději požadovat jeho úplné opuštění a přijetí modelů novějších. Tento problém zde nebudu dále rozvíjet, jelikož by to vyžadovalo rozsáhlá teoretická zdůvodnění.

5. KONKRÉTNÍ ÚKOLY METALINGVISTIKY

Kromě těch cílů metalingvistické analýzy, které byly obecně načrtnuty v předcházejících odstavcích, jí lze určit úkoly konkrétnější, a to zejména tyto:

1. Posuzování lingvistických textů (*wypowiedzi językoznawcze*) z hlediska shody prezentovaných řešení s teoretickými deklaracemi. Nezřídka se stává, že autor lingvistického textu deklaruje určitou metodologii, ale ve skutečnosti se při svých analýzách pohybuje v oblasti zcela jiné teorie nebo své úvahy zakládá pouze na zdravém rozumu. Obzvláště často se to děje tehdy, když máme co do činění s nějakou novou, módní metodologií, jejíž aplikování je mezi lingvisty považováno za známku modernosti a prestiže. Tímto způsobem např. mnoho polonistů lingvistů v posledních letech ohlašuje přesun svého zájmu ke kognitivismu — ať už to přímo deklarují, či jen naznačují —, avšak praxe ukazuje něco zcela jiného.

2. Posuzování vývoje konkrétních teoretických škol z hlediska aktuálnosti jejich postulátů, stupně jejich realizace, jejich atraktivity pro badatele, evoluce či jejich místa v dějinách lingvistiky. Takové posuzování by mělo být systematicky opakováno, jelikož pohled na minulé, ale ještě nevyhaslé lingvistické školy se mění spolu s vývojem škol aktuálních. Na druhou stranu — jak se ukazuje — nenápadně evoluují dokonce i aktuální metodologické propozice. Například dnešní způsob čtení základních generativistických děl musí být jiný než před třiceti čtyřiceti lety. V souvislosti s tím musí být eventuální polemika současného lingvisty s generativismem z podstaty věci jiná než ta, jakou na počátku 80. let vedli kognitivisté (srov. např. úvod do *Metafor, kterými žijeme* Lakoffa a Johnsona (2002/1980)). Jde totiž už o zcela jinou koncepci, současní generativisté si kladou zcela jiné cíle než před lety a při hodnocení této koncepce by tato skutečnost měla být zohledněna. Také klasické práce kognitivistů dnes už čteme jinak než před několika lety, kdy se u nás objevily poprvé.

3. Posuzování noetické plodnosti daných typů zkoumání a atraktivity jejich předmětu. Díky tomu lze konstatovat, které problémy jsou v aktuální fázi uspokojivě vyřešeny a které se domáhají nového osvětlení, například ve světle jiné metodologie. Umožnilo by to vysvětlit fenomén módy v lingvistice, který spočívá v hromadném přesunu zájmu ke zkoumání určité oblasti problémů. Dnes to je v polské lingvistice např. problematika spojená s tzv. řečovými žánry (textovými, diskurzivními žánry), jazykovými aspekty internetové komunikace, ještě donedávna se podobné pozornosti těšil jazyk reklamy, předtím mj. jazyk Lecha Wałęsy, stylistika a pragmatika církevních kázání či analýzy „jazykových obrazů“ rozmanitých jevů. Svědomitá metalingvistická reflexe vede k závěru, že taková témata mohou být v současnosti zkoumána pouze „metalingvisticky“ — tzn. tak, aby se vyzkoušelo, zda je nějaká konkrétní metodologie schopna vypracovat jejich adekvátní popis, poněvadž „přímo“ se o podstatě těchto jevů již nic nového říci nedá, kromě zaznamenání nově přibývajících materiálů. Rychlé pomíjení zmíněných mód nachází své zdůvodnění právě v oné fascinaci materiálem, jež se některým autorům stává jejich osudem — fascinaci, kterou se tito autoři až příliš často nepokoušejí podepřít žádnou metodologickou reflexí, fascinace nestálá, kterou vystřídá znuďení a která rychle směřuje k nové oblasti zájmu.

4. Posuzování vlivu jiných — mimovědeckých — aspektů reality na způsoby lingvistického bádání. Lingvistika jakožto věda založená spíše teoreticky a považovaná za

vědu hermetickou se zdá být vůči takovýmto vlivům poměrně odolná. V minulosti jsme např. měli možnost pozorovat svěbytný únik do oblasti historie jazyka, který lingvistům v zásadě umožnil vyhnout se svěřací kazajce, kterou humanitním vědám nasadil stalinistický režim. Na druhou stranu však můžeme v posledních letech registrovat vlivy mimolingvistických ideologií, např. feminismu, což se v jisté míře váže s fenoménem „metodologické módy“, ale je to taktéž odpověď na „objednávku“ institucí, které financují vědecký výzkum (zvláště v lingvistice na Západě). Příkladem změn vynucených zvnějšku je rovněž metodologický vývoj polské lingvistické lexikografie a metalexikografie, čemuž jsem věnoval samostatný článek.

5. Analýza migrace idejí mezi různými teoretickými školami včetně problematiky tzv. metalingvistického překlada (tzn. promítnutí struktury interpretačních kategorií jedné školy do sítě pojmů školy jiné). Tomuto problému bude věnována pozornost v závěrečné části této stati.

6. TYPY LINGVISTICKÝCH TEXTŮ („WYPOWIEDZI JĘZYKOZNAWCZE“), VE KTERÝCH SE MOHOU OBJEVIT METALINGVISTICKÉ MOTIVY

Metalingvistické motivy se mohou objevit ve všech typech i žánrech lingvistických textů. Záleží pouze na stanovisku jejich autora. Je však možné uvést žánry lingvistických textů, ve kterých je přítomnost takových komponentů obzvláště odůvodněná. Jsou to:

- (a) recenze odborné literatury (poslední dobou čím dál méně často);
- (b) vysokoškolské učebnice;
- (c) pasáže vědeckých pojednání týkající se tzv. stavu bádání;
- (d) přehledové a teoretické články.

Typickým metalingvistickým žánrem je recenze. Alespoň by jí z principu být měla. Avšak zvláště v posledních letech sledujeme směřování žánru recenze, která má z principu obsahovat elementy interpretace a hodnocení, s prostým shrnutím, jehož cílem je pouze informovat o obsahu daného díla. Podle mého názoru by se v opravdové recenzi, chápané jako metalingvistický útvar, měla informace o obsahu recenzovaného díla spíše projevit v jejím zařazení do kontextu jiných děl reprezentujících podobnou metodologii a do kontextu jiných metodologií v rámci dané disciplíny. Měla by upozorňovat na takové jevy, které nejsou v analyzovaném díle představené a pojmenované přímo, ba dokonce na takové, o kterých se zdá, že si je autor neuvědomuje, ale které se manifestují ve způsobu, jakým přistupuje k jazykovému materiálu, v metodě jeho analýzy atd. Takto zformulovaná recenze tedy nemusí obsahovat explicitní kritické a hodnotící připomínky, a i přesto bude splňovat svůj cíl i výše uvedené postuláty: recenzent představuje své názory na recenzované dílo. Kritické připomínky obsažené v recenzi by však měly být výsledkem když už ne přijetí metodologického stanoviska, které zaujímá autor analyzovaného díla, pak přinejmenším porozumění pro toto stanovisko. Za nevhodné a především za nepoctivé vůči autorovi recenzovaného díla by mělo být považováno formulování polemických názorů, které se týkají

konkrétních řešení obsažených v díle, bez alespoň zkratkovitého představení teorie, která k těmto řešením vedla. Může se totiž ukázat, že v rámci této teorie jsou daná řešení oprávněná, ale že si o ní recenzent vytvořil nesprávný obrázek. Naopak recenze, ve které autor formuluje výtky vůči teorii vyznávané tvůrcem recenzovaného díla, se mění v metodologickou polemiku, neztrácí však metalingvistické elementy, nepřestává být typickou ukázkou tohoto žánru.

Texty tohoto typu se ve světové literatuře objevují, stačí uvést slavnou Chomského recenzi Skinnerovy knihy *Verbal Behavior*, která byla polemikou mladého generativisty s lingvistickým behaviorismem. Z polských příkladů je možné uvést např. polemiky S. Szobera s Z. Klemensiewiczem při příležitosti recenze *Składni opisowej współczesnej polszczyzny kulturalnej* (viz Szober, 1937; Klemensiewicz, 1937b), recenzi T. Milewského (1947) na knihu K. Górského *Poezja jako wyraz* či — z novější doby — polemiku s kognitivismem obsaženou v recenzi knihy E. Tabakowské z pera I. Bobrowského (1998b) nebo výtky R. L. Górského (2000) na adresu W. Mańczaka v souvislosti s jeho knihou *Problemy językoznawstwa ogólnego*.

V praxi se však v našich lingvistických časopisech v poslední době místo recenzí setkáváme především se shrnutími obsahů děl, rezignujícími navíc často na snahu odpoutat se od textu shrnované práce, k nimž jsou na závěr přidány formální pochvaly. O faktorech, které na to — jak se zdá — mají vliv, jsem psal na jiném místě (Žmigrodzki, 2000).²

Přítomnost metalingvistických motivů ve vysokoškolských učebnicích je méně samozřejmá a ve skutečnosti se s ní setkáme méně často. Existují ostatně různé typy vysokoškolských učebnic. Prozkoumat tuto otázku můžeme na příkladě učebnic syntaxe polštiny. Existují jak publikace, jež reprezentují přísně vyhraněné syntaktické teorie (např. Saloni — Świdziński, 1985; Bobrowski, 1995–1998), tak i práce kompilačního (Grzegorzcykowa, 1999) či výrazně eklektického (Nagórko, 1996) charakteru, stejně jako práce, jejichž monografický a autorský charakter je celkem úspěšně skryt (Wróbel, 2001). Stupeň jejich prodchnutí metalingvistikou je různý, avšak asi největší je — paradoxně — v publikacích profilovaných výrazně teoreticky. Zřetelnost zaujímaného metodologického stanoviska provokuje autory k jasnému vymezení vlastní pozice v kontrastu s jinými teoretickými modely. Jako příklad učebnic, jež pojednávají o jednom a tomtéž předmětu, ale velmi se navzájem různí z hlediska metalingvistického obsahu i samotného přístupu k metalingvistice, je možné uvést *Zaproszenie do językoznawstwa* I. Bobrowského (1998a) a *Językoznawstwo ogólne: wybrane zagadnienia* E. Łuczyńskiego a J. Maćkiewiczové (1999). První zmíněná kniha je metalingvistickými reflexemi až přesycena a představuje lingvistiku jako sled měnících se teoretických paradigmat, v druhé je lingvistika pojímána v zásadě jako jeden celek a metodologickým rozdílem je věnována jen nevelká, velmi obecná kapitola.

Je třeba si též povšimnout, že ne každé shrnutí literatury k danému tématu, jež je částí vědecké monografie nebo přehledového článku, nese znaky metalingvistiky. Tyto znaky nese pouze takové shrnutí, ve kterém autor přistupuje k systematizaci

² Je třeba podotknout, že stejná nemoc trápí kritiku uměleckou. Je čím dál obtížnější nalézt mezi recenzemi výstav, divadelních představení, filmů či knih důkladný analytický text, jenž by překročil rámec faktografického popisu.

a interpretaci uváděných dat, snaží se zařadit jednotlivé příspěvky svých předchůdců do rámce určitého ideového proudu nebo s nimi polemizuje. Nezřídka se setkáváme s pouhým chronologickým představením prací publikovaných na dané téma, bez snahy o jejich hlubší interpretaci.

Předmětem metalingvistické analýzy mohou být samozřejmě všechny lingvistické práce, neboť ve všech se setkáváme s praktickými důsledky aplikace konkrétní metodologie nebo jen postoje autora vůči materiálu. Jak píše S. Borawski (2000, s. 9):

Osoby, které deklarují, že jejich díla jsou pozbavena ideologické vrstvy, si buď něco nalhávají a mylí se, nebo se snaží zakamuflovat své názory, i když o jejich existenci vědí, neboť na to, aby se k nim dopracovaly, vynaložily velké úsilí. Takové autory stojí za to číst, je jen zapotřebí dodatečné úsilí na rekonstrukci ideové vrstvy. [...] Kdyby se však stalo, že deklarace nějakého autora o absenci ideologie v jeho díle by byla pravdivá, byl by to dostatečný důvod k zanechání četby tohoto díla, neboť život je příliš krátký na to, abychom ztráceli čas čtením myšlenek náhodných či chabě zorganizovaných.

Pokud analyzovaná práce neobsahuje jasné metodologické deklarace, stává se úkol metalingvisty zajímavějším, neboť se před ním otevírá možnost samostatného zkoumání metodologických základů dotyčné analýzy. Zvláštní otázkou je pak to, že se čím dál častěji — zvláště v nejmladší generaci — objevují práce, které se skutečně zdají být pouhou „upřímnou“ prezentací reality, a ne jejím (jakýmkoli způsobem) uspořádaným popisem.³

Dokonce natolik — jak by se mohlo zdát — neutrální žánr lingvistického textu jako antologie se ukazuje být vhodný pro metalingvistickou analýzu. Volba textů, které mají ilustrovat nějaké téma, samo rozhodnutí, že daný text se hodí k tématu a oblasti zájmu dané antologie, je totiž také rozhodnutím, jež má teoretické základy, které nezřídka nejsou čtenářům díla přímo odhaleny. Jako příklad může posloužit antologie *Części mowy* (Bartmiński — Nowosad-Bakalarczyk, 2003) vydaná v Lublině. V oddíle týkajícím se klasifikace slovních druhů jsou zde zařazeny fragmenty textů S. Jodłowského (taktéž s přihlédnutím k jeho teoretickému článku o základech klasifikace lexémů), R. Laskowského a E. Tabakowské, chybí ale např. přiblížení klasifikace Z. Saloniho, M. Grochowského či H. Wróbela. Článek M. Grochowského byl sice do antologie zařazen, ale nachází se v oddílu s názvem *Funktory gramatyczne*. Zdrojem těchto i jiných rozhodnutí, jež zde nebudu uvádět, je nepochybně přijetí určitého metodologického stanoviska, a to stanoviska nepřiznaného, neboť autoři nikde nedeklarují důvody svých rozhodnutí (kromě poznámky, že „uspořádání problémů a výběr textů jsou v úzkém vztahu s uspořádáním a obsahem knihy *Współczesny język polski*“).⁴

3 Bylo by možné zde uvést mnohé práce týkající se tzv. jazyka internetu. Prezentace materiálu v nich zpravidla není doprovázena ani náznamem jakékoli koncepce, jež by se opírala o určitou lingvistickou teorii.

4 Mimoходом, tento svazek, jenž je součástí cyklu *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, může být rovněž materiálem pro metalingvistické analýzy, neboť navzdory jeho názvu, jenž naznačuje univerzálnost a objektivismus, do něj jeho autoři zařadili přinejmenším několik článků reprezentujících značně individuální teoretický přístup.

7. PROJEVY METALINGVISTICKÉHO POSTOJE V NOVĚJŠÍ POLSKÉ LINGVISTICKÉ LITERATUŘE

Přítomnost metalingvistického postoje je možné vysledovat v mnohých současných vědeckých publikacích. Zde však uvedu jen ty monografické práce, v nichž je tento postoj jasně viditelný, a tudíž bych byl ochoten označit je jako metalingvistické publikace *par excellence*. Jsou to již zmíněné *Językoznawstwo racjonalne* I. Bobrowského (1993) jakož i práce *Z zagadnień leksykografii* T. Piotrowského (1994), *Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego* M. Skarżyńskiego (1999) a *Wprowadzenie do historii języka polskiego* S. Borawského (2000). Jako metalingvistickou bych označil rovněž starší monografii I. Bobrowského (1988) a článek H. Kardely (1977) věnovaný porovnání dvou raných modelů generativní gramatiky. Z dalších publikací obsahujících rozsáhlé metalingvistické analýzy bych mohl uvést práce E. Jędrzejkové (1993), P. Stalmaszczyka (1999) a M. Skarżyńskiego (2001), v níž autor dovedně spojuje dějiny lingvistiky a metalingvistiku. Omezují se zde pouze na výčet autorů a titulů jejich děl, poněvadž třebas i zběžné představení každého z nich a odůvodnění jejich metalingvistického charakteru by značně překročilo rámec této stati.

8. UŽITEČNOST METALINGVISTIKY

Ne všichni lingvisté docenejí potřebnost metalingvistických studií. Relativně často je možné setkat se s názorem, že je to útěk před „skutečnými“ problémy, které se objevují při práci s jazykovým materiálem. Je tedy vhodné zamyslet se nad užítkem, jaký z metalingvistické reflexe může plynout.

Podstatný je především vliv tohoto postoje na vývoj takové oblasti vědy, jakou je lingvistika. Metalingvistická reflexe má bezpochyby vliv na posílení sebeuvědomění badatele, který s vědomím toho, že je dalším autorem v řadě, jenž se zabývá daným tématem, snáze vnímá výhody i omezení metodologie, kterou sám reprezentuje.

Zadruhé, následkem značného přírůstku lingvistických prací se objevuje určitý počet témat, jež mohou být zkoumána pouze metalingvisticky. Jak bylo zmíněno výše, určité oblasti výzkumu jsou již natolik vyčerpané, že další aktivity v těchto oblastech se mohou rozvíjet pouze v podobě analýz nově přibývajících materiálu nebo z perspektivy „meta“: za účelem testování nových modelů jazyka, a tedy zkoumání jejich vhodnosti pro popis dané skupiny faktů. Této možnosti využívají lingvisté relativně často, zvláště v obdobích, kdy se repertoár problémů, které mají být popsány, zužuje, ale metodologická produkce se právě naopak rozrůstá. Z hlediska metalingvistiky je náležitým momentem k vyhlášení nové či modifikované verze lingvistické teorie moment falzifikace její verze předchozí, čili podání důkazu o tom, že neodpovídá všem jazykovým faktům, kterým by odpovídat měla. Avšak realita může být jiná. Od určité doby jsou nové verze generativního modelu vypracovávány ještě dříve, než dojde k ověření dosud platné teorie. To umožňuje analyzovat stále stejné, nevelké skupiny faktů ve světle stále novějších a novějších teorií určených k jejich popisu. S podobným jevem se setkáme na půdě kognitivismu, který analyzuje jevy již dříve uspokojivě

popsané — připomeňme zde alespoň pokusy o překlad strukturalistických syntaktických kategorií do jazyka kognitivní gramatiky. Z hlediska metalingvistiky může takový postup přinést užitek, pokud přispívá k rozvoji teorie, avšak tento užitek je vykoupěn absencí rozvoje vědění o jazyce „do šířky“, tzn. absencí popisu čím dál širšího souboru jazykových faktů.

Metalingvistická reflexe se ukazuje užitečná též s ohledem na to, že zřejmě poprvé v dějinách lingvistiky jsme v situaci, kdy (alespoň v Polsku) současně působí aktivní představitelé všech čtyř vědeckých paradigmat, které rozlišil I. Bobrowski (1998a), tj. indukcionisté — historikové jazyka, představitelé verifikacionismu, jimiž jsou deskriptivisté toruňské a varšavské školy, a také generativisté a kognitivisté. Tato situace je příznivá pro existenci většího počtu metodologických přístupů, ale na druhou stranu je také příznivá pro vzájemné prolínání prvků různých metodologií. Do celé této mozaiky by měla vnést nějaké uspořádání právě metalingvistika, měla by pomoci zvládnout současnou lingvistiku v celé její složitosti.

Metalingvistické povědomí by také mělo dopomoci mladým adeptům naší disciplíny k ujasnění si vlastní metodologické pozice. Jak je možné se přesvědčit, současný student posledního ročníku, který píše lingvistickou diplomovou práci, má při dotazu na své metodologické stanovisko zpravidla potíže s jeho určením. Je schopen pouze říci, jaké je téma jeho diplomové práce, eventuálně jakou literaturu při své analýze používá, ale přihlášení se k nějakému určitému metodologickému stanovisku přesahuje jeho možnosti. Metalingvistická problematika by tedy měla být přítomna rovněž ve vysokoškolské výuce, a to dvěma způsoby. Zprvce, vyučující by se neměli na základních kurzech takových předmětů, jako je gramatika, lexicologie či dějiny jazyka, vyhýbat teoretickým tématům a zadruhé, pro účastníky lingvistických diplomních seminářů by měly být vypsány speciální kurzy, jejichž náplní by byla diskuse o textech různých lingvistů vedená především s důrazem na jejich teoretický obsah a způsob, jakým se v nich realizují postuláty jednotlivých lingvistických škol.⁵

9. POJEM METALINGVISTICKÉHO PŘEKLADU

V poslední části textu bych chtěl ukázat, jak vypadá procedura, kterou nazývám metalingvistický překlad, čili redefinice pojmu náležejícího do určitého teoretického modelu v kategoriích jiného teoretického modelu. Jako ilustrace nám poslouží pojmy tradičních větných členů. V klemensiewiczovském popisu (Klemensiewicz, 1937a; 1961) mají větné členy jednoznačně sémantický charakter, srov.:

- Podmět* — označuje toho „kdo“ nebo to „co“, tedy subjekt, který vykonává nějakou činnost nebo se nachází v nějakém stavu v přítomnosti, minulosti či budoucnosti.
Přísudek — označuje chování podmětu [...] (Klemensiewicz, 1961, s. 33).
Předmět [...] označuje objekt, kterého se nějak týká činnost, stav či vlastnost vyjádřená řídicím členem [...] (Klemensiewicz, 1961, s. 40).

5 Detailněji o funkci metalingvistiky při výuce lingvistických předmětů viz Żmigrodzki (2005).

Příslowěčné určení jakožto přídomek vztahu označuje okolnost, tj. ten obsah, který ohraničuje činnost, stav nebo vlastnost, jež jsou vyjádřeny řídicím členem na základě uvedení určité podrobnosti, která se týká jejich průběhu nebo trvání a která je provází nebo je ovlivňuje [...] (Klemensiewicz, 1961, s. 48).

Reprezentanti jiných syntaktických koncepcí se zpočátku ve svých pracích odkazům na kategorie větných členů vyhýbali — viz např. absenci těchto pojmů v *Składni* Z. Saloniho a M. Świdzińskiego —, ale v pozdějších pracích se objevují, získávají však nové definice jako tzv. typy pozic (v syntaktické struktuře věty) — kde pozice (srov. Szupryczyńska, 1996) je místem, které otevírá řídicí člen. M. Szupryczyńska analyzuje větné struktury, ve kterých sloveso na levé straně otevírá pozici, již autorka označuje písmenem P (ona sama ji nazývá pozicí podmětu-nominativu), a na pravé straně pozici, již označuje písmenem D (zde název předmět [polsky *dopełnienie*; JJ] uveden není, ale vypadá to, jako by ho autorka „měla na jazyku“). Strukturalistické definice sledovaných pojmů byly explicitně formulovány v gramatice H. Wróbel (2001, s. 274–275). Autor při jejich definici odkazuje na pojmy valence (*konotacja*) a rekce (*rzqd*), stejně jako na znalost větných vzorců (*schematy zdaniowe*) a jejich kompletnosti či nekompletnosti, srov.:

Pozici centra formální struktury věty, jež je obsazována finitním slovesným tvarem, nazýváme syntaktickou pozicí *přísudku*. [...] závislé valenční a rekční členy, gramaticky neodstranitelné ze základních větných vzorců a zároveň řídicí určitý slovesný tvar [...] zaujímají pozici gramatického *podmětu* [...]. Pozice zbývajících valenčních doplnění nazveme pozicí *předmětu* [...]. Všechna volná doplnění finitních slovesných tvarů obsazují pozici, kterou nazveme pozicí *příslowěčného určení* [...].

Z nejasných důvodů však autor nerozlišuje pozici přívlastku, která je z hlediska distribuce nejsnáze definovatelná. Z jeho vysvětlení vyplývá, že důvodem tohoto rozhodnutí je nestejnorodý vztah syntagmat s přívlastkem ke kategorii valence (*konotacja*) a rekce (*akomodacja*, *rzqd*).

Zdánlivě podobné, avšak teoreticky zcela jinak motivované řešení představuje ve své gramatice I. Bobrowski (1995, s. 196–197), který navrhuje interpretovat tradiční syntaktické funkce jako uzly v derivačních stromech výchozí struktury, např.:

Interpretuj každé N, jemuž dominuje NP, kterému bezprostředně dominuje S, jako podmět [...]. Interpretuj každé A, jemuž dominuje AP, kterému bezprostředně dominuje NP, jako přívlastek [...]. Interpretuj každé AdvP, jemuž bezprostředně dominuje AP, jako skupinu příslowěčného určení stupně a míry [...]. Interpretuj každé V, jemuž bezprostředně dominuje VP, kterému bezprostředně dominuje S, jako přísudek. Atd.

Tradiční pojmy jsou tedy definovány novým způsobem, a co je nejdůležitější — částečně se mění jejich rozsah. Podmět definovaný formálně a strukturalisticky zahrnuje pouze nominativní realizace (případy např. tzv. genitivního podmětu jsou

přesunuty do kategorie předmětu). Mezi přísudky jsou v tomto chápání zařazeny pouze „někdejší“ přísudky slovesné, stejně jako slovesné části přísudků jmenných se sponou a přísudků složených. V souvislosti s tím vyvstává otázka po účelnosti takového pojetí. Je otázkou, zda zachování kategorií podmět a přísudek při redefinici těchto pojmů, jež mění jejich rozsah, je odůvodněno čímkoli jiným než pouhou chutí zaujmout nějaké stanovisko vůči tradici. Podle mého názoru může mít takové porovnání jediné poznávací charakter — je prováděno právě s cílem porovnat způsoby pojmání jazykové reality ve srovnávaných modelech (tak je tomu zřejmě v práci Bobrowského); možná je též odůvodněno pohodlím při operování s terminologií (např. termín pozice podmětu či podmětu-nominativu je pohodlnější než pozice substantivní nominativní fráze) jako např. u M. Szupryczyńské a také u K. Kallasové (1993), kde termín příslovečná fráze funguje jako synonymum termínu nevalenční volná fráze.

V souvislosti s těmito operacemi se rovněž na půdě současných tradicionalistických popisů odehrávají pokusy o reinterpetaci uvedených syntaktických kategorií ve strukturalistickém duchu. S ohledem na to, že takové popisy bývají obvykle zjednodušené, adresované vzdělávajícím se uživatelům jazyka, vypadají jednotlivá řešení bez odkazování na metalingvistický „aparát“ nejednoznačně a nejasně (srov. např. problém rozsahu pojmu podmět v práci Nagórko, 1996).

Každý z těchto tří stručně představených pokusů o reinterpetaci tradičních syntaktických kategorií ve strukturalistických a poststrukturalistických modelech má — podle mého názoru — jiný status. U I. Bobrowského to je vědomá operace metalingvistického a metagramatického charakteru, jež má sloužit — jak sám autor píše — „sémantické interpretaci“ předtím vygenerované výchozí struktury v rámci modelu tradiční syntaxe. Jistě tu jde tedy o to, že badatel si je při odkazování na kategorie tradiční syntaxe vědom jejich odlišnosti a jeho úvahy mají sloužit komparaci dvou způsobů uchopení syntaktické struktury/funkce. U M. Szupryczyńské a dalších polských deskriptivistů jsou pojmy podmětu, předmětu a příslovečného určení pojaty jako druhy prvotních, přirozených kategorií, které není třeba objasňovat a které nemají status interpretačních kategorií. A konečně u H. Wróbeli jde o skutečnou reinterpetaci tradičních syntaktických kategorií.

10. ZÁVĚR

V přítomném textu byly předmět a úkoly metalingvistiky pouze načrtnuty. Problémy, které zde byly zmíněny, ať už obecné, či konkrétní, bezpochyby vyžadují, aby byly dále rozvinuty, k čemuž — jak doufám — v budoucnu dojde. Jedna věc se zdá být jistá: metalingvistický postoj je důležitým atributem současného lingvisty, a to proto, že v době metodologického pluralismu a vzájemné konkurence různých teorií, rychlého vznikání a vyhasínání dalších a dalších koncepcí, mu umožňuje provozovat lingvistiku uvědoměleji, bez hrozby metodologického nepořádku, a zároveň s pocitem příslušnosti ke kontinuu, kterým je tradice lidské reflexe jazyka.

LITERATURA:

- BARTMIŃSKI, Jerzy — NOWOSAD-BAKALARCZYK, Marta (2003): *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań 6: Części mowy*. Lublin: Uniwersytet Marie Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
- BOBROWSKI, Ireneusz (1988): *Gramatyka generatywno-transformacyjna (TG) a uogólniona gramatyka struktur frazowych (GPSG)*. Wrocław: Ossolineum.
- BOBROWSKI, Ireneusz (1993): *Językoznawstwo racjonalne. Z zagadnień teorii językoznawczej i metodologii opisów gramatycznych*. Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- BOBROWSKI, Ireneusz (1995-1998): *Gramatyka opisowa języka polskiego. Zarys modelu generatywno-transformacyjnego, t. 1-2*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- BOBROWSKI, Ireneusz (1998a): *Zaproszenie do językoznawstwa*. Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- BOBROWSKI, Ireneusz (1998b): E. Tabakowska, Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego. *Polonica*, 18, s. 225-229.
- BOGUSŁAWSKI, Andrzej (1986): O pojęciu wyjaśniania i wyjaśnianiu w lingwistyce. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 40, s. 45-51.
- BORAWSKI, Stanisław (2000): *Wprowadzenie do historii języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- GŁOWIŃSKI, Michał et al. (1988): *Słownik terminów literackich*. Wrocław: Ossolineum.
- GÓRSKI, Rafał Ludwik (2000): W. Mańczak, Problemy językoznawstwa ogólnego. *Język Polski*, 80, s. 95-101.
- GRUCZA, Franciszek (1983): *Zagadnienia metalingwistyki: lingwistyka — jej przedmiot, lingwistyka stosowana*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata (1999): *Wykłady z polskiej składni*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- HEINZ, Adam (1983): *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- JĘDRZEJKO, Ewa (1993): *Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- KALLAS, Krystyna (1993): *Składnia współczesnych polskich konstrukcji współrzędnych*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- KARDELA, Henryk (1977): Tak zwana semantyka interpretacyjna a generatywna — zestawienie dwóch typów gramatyki generatywnej. *Studia Semiotyczne*, 7.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon (1937a): *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon (1937b): Z rozważań o wątpliwościach problematyki składniowej. *Język Polski*, 22, s. 33-42.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon (1961): *Zarys składni polskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- LAKOFF, George — JOHNSON, Mark (2002/1980): *Metafory, którymi żyjemy*. Brno: Host.
- ŁUCZYŃSKI, Edward — MAĆKIEWICZ, Jolanta (1999): *Językoznawstwo ogólne: wybrane zagadnienia*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- MILEWSKI, Tadeusz (1947): K. Górski: Poezja jako wyraz. *Język Polski*, 27, s. 55-57.
- NAGÓRKO, Alicja (1996): *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- PIOTROWSKI, Tadeusz (1994): *Z zagadnień leksykografii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- POLAŃSKI, Kazimierz (1992): Metalingwistyka. In: Stanisław Urbańczyk (ed.), *Encyklopedia języka polskiego*. Wrocław: Ossolineum, s. 199.
- POLAŃSKI, Kazimierz (1993): Metalingwistyka. In: Kazimierz Polański (ed.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Ossolineum, s. 329.

- SALONI, Zygmunt — ŚWIDZIŃSKI, Marek (1985): *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SKARŻYŃSKI, Mirosław (1999): *Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego*. Kraków: Universitas.
- SKARŻYŃSKI, Mirosław (2001): *W kręgu gramatyk polskich XIX i XX wieku*. Kraków: Historia Jagellonica.
- STALMASZCZYK, Piotr (1999): *Structural predication in generative grammar*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- SZOBER, Stanisław (1937): O podstawy badań składniowych. *Język Polski*, 22, s. 11–20.
- SZUPRYCZYŃSKA, Maria (1996): *Pozycja składniowa frazy celownikowej w zdaniu polskim*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- URBAŃCZYK, Stanisław (1993): *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*. Kraków: Secesja.
- WRÓBEL, Henryk (2001): *Gramatyka języka polskiego*. Kraków: Od.Nowa.
- ŻMIGRODZKI, Piotr (2000): Przemiana czy upadek recenzji językoznawczej? Uwagi metalingwistyczne. In: Danuta Ostaszewska (ed.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 136–146.
- ŻMIGRODZKI, Piotr (2005): „Metalingwistyczne” i „niemetalingwistyczne” nauczanie przedmiotów językoznawczych. *Studia językoznawcze*, 4, s. 451–461.